

HÂDÎ-i SEBZEVÂRÎ

(هادی سبزواری)

Hâc Mollâ Hâdî b. Mehdi b.
Hâc Mirzâ Hâdî-i Sebzevârî
(ö. 1289/1872)Molla Sadrâ
ekolüne mensup filozof.

1212'de (1797-98) İran'ın Horasan eyaletine bağlı Sebzevâr'da doğdu. İlk öğrenimini bu şehirde yaptı. On yaşında iken Meşhed'e giderek mantık, matematik, fıkıh ve felsefe tahsil etti. Bu tahsil dönemi, kendisini tamamen dinî araştırmalara adanmış olması dolayısıyla onun ruhî ve entelektüel gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Daha sonra döneminin tanınmış felsefe hocalarından faydalanmak üzere İsfahan'a gitti. Orada, geleneksel hikmet öğretilerinin canlandırılmasına esaslı katkılarda bulunan ve Molla Sadrâ'nın eserleri konusunda tanınmış otoritelerden kabul edilen Molla Ali Nûrî gibi âlimlerin yanında sekiz yıl boyunca çeşitli konularda dersler okudu. Tahsilini tamamladıktan sonra Meşhed'e dönerek beş yıl kadar öğretim faaliyetinde bulundu. Ardından hacca gitti ve dönüşünde Kirman'da bir yıl kaldı. Son olarak kendi ekolünü kurduğu Sebzevâr'a yerleşti. Burada kırk yıl boyunca İran'ın çeşitli bölgelerinden, ayrıca Hindistan'dan ve Arap ülkelerinden gelen pek çok öğrenciye hikmet okuttu. Bu sırada Mirza Muhammed Ali, Hâc Molla İsmâil Vâiz Sebzevârî, Ahund Molla Gulâm-Hüseyn Şeyhülislâm, Mirza Şemseddin Hakîm-i İlâhî-yi Sâni ve Hâc Mirza Hüseyin Sebzevârî gibi pek çok öğrenci yetiştirdi. Sade bir hayat süren, zamanını araştırma ve teemmülle geçiren Hâdî-i Sebzevârî, ölümünden önce İran'ın en mümtaz entelektüel ve ruhanî şahsiyetlerinden biri haline geldi. Bu sebeple İran'da İbn Sî-nâ'ya "şeyh", Molla Sadrâ'ya "ahund" de-

nilmesi gibi ona da "hacı" unvanı verilmiştir. Şiirdeki mahlası Esrâr'dır. Sebzevâr'da vefat eden Hâdî vasiyeti üzerine buraya defnedildi. Kabri günümüzde ziyaret edilmektedir.

Kaçar döneminin en büyük filozofu kabul edilen Hâdî-i Sebzevârî, Molla Sadrâ'nın öğretilerinin yorumcusu olarak tanınmakta ve görüşleri kelâm, Meşşâî felsefe, İshrâkî teosofi ve önemli ölçüde Şiiliğin etkisi altında kalan irfan öğretisi olmak üzere dört büyük düşünce akımının sentezine dayanmaktadır. Bundan dolayı Fârâbî, İbn Sînâ, Şehâbeddin es-Sühreverdî, Fahreddin er-Râzî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mîr Dâmâd, Molla Sadrâ ve Abdürrezzâk el-Lâhicî gibi düşünürler onun en çok istifade ettiği kişiler arasında yer alırlar. Ayrıca âyet ve hadislerden de büyük ölçüde faydalandığı görülür. Bu açıdan Sebzevârî'nin eserleri ve görüşleri felsefe, kelâm ve tasavvuf arasında yoğun geçişlerin olduğu XII. (XVIII.) yüzyıl sonrası İslâm düşüncesinin bâriz izlerini taşır.

Hâdî-i Sebzevârî'ye göre dünyada bulunan her şey "mahiyet" ve "vücûd"dan meydana gelir (zevc-i terkibî). Bu terkip-teki mahiyet bütün varlıkları birbirinden ayıran şey, vücût ise varlıkların istisnasız katıldığı şeydir. Bundan dolayı meselâ insanın mahiyeti atın mahiyetinden, atın mahiyeti de taşın mahiyetinden farklıdır. Fakat bu varlıkların vücutları hepsinde bir ve aynıdır. Sebzevârî'ye göre vücût birlik ilkesidir. Ayrıca vücût apaçık (bedîhî) olduğu için tanımlamaya ihtiyaç yoktur. Sebzevârî, İslâm felsefesinde çokça tartışılan vücûdla mahiyet arasındaki ilişkiye dair meşhur problemde Molla Sadrâ gibi düşünür. Buna göre İbn Sînâ sonrası düşünce tarihinde tartışılan varlık-mahiyet ilişkisinde üç ana tez bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Sebzevârî'nin çağdaşı Şeyh Ahmed İhsâî'nin savunduğu hem vücûdun hem de mahiyetin asıl olduğu, ikincisi, Şehâbeddin es-Sühreverdî gibi düşünürlerin kabul ettiği mahiyetin asıl, vücûdun itibarî (arızî) olduğu, üçüncüsü de Molla Sadrâ ile birlikte Sebzevârî'nin savunduğu vücûdun asıl, mahiyetin itibarî olduğudur. Vücûdla "mevcûd" ilişkisi ve bunların birliği veya çokluğu problemi de Sebzevârî Molla Sadrâ'nın görüşüne katılmaktadır. Bu iki düşünürü göre vücûdla mevcut aynı anda hem bir hem de çoktur. Yani çokluk aynı zamanda birlik, birlik ise aynı zamanda çokluktur. Sebzevârî'ye göre vücût ve mevcut sonsuz sayıda çok ve farklıdır, fakat bi-

zâtihi çok olmalarından dolayı tek bir gerçekliktir.

Eserlerinde klasik kelâmın temel meselelerinden olan Allah'ın varlığı, birliği, isbât-ı vâcib, peygamberlik, meâd gibi birçok konuya yer veren ve bunları gerek kelâm gerekse felsefe açısından inceleyen Sebzevârî'nin düşüncelerinde kendisinin de benimsediği İmâmîyye mezhebinin hâkimiyeti açıkça görülür. Bundan dolayı başta peygamberlik, imâmet ve imamın mâsumluğu olmak üzere pek çok konuda İmâmîyye mezhebinin görüşlerini delillendirmek ve açıklığa kavuşturmak için eserler kaleme almıştır.

Eserleri. Arapça ve Farsça yazan Hâdî-i Sebzevârî'nin eserleri, İran'da XX. yüzyılda en çok başvurulan felsefe kitapları arasında sayılmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Şerhu Gureri'l-ferâ'id*. Sebzevârî'nin kendisine ait *Gurerü'l-fe-râ'id* (*Manzûme fi'l-hikme*) adlı manzum eserin şerhi olup müellifin en meşhur eseridir. İran medreselerinde Molla Sadrâ'nın *el-Esfârü'l-erba'a* ve Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât* adlı kitaplarından önce okutulan en önemli felsefe kitabı özelliğini taşımaktadır. Eser umûr-ı âmmе, cevher ve araz, ilâhiyyât, tabiiyyât, nübüvvât ve menâmât, meâd ve imanin çeşitli dereceleriyle ahlâk ilminin bazı konuları olmak üzere yedi bölüme (maksad), bu bölümler de alt bölümlere (feride) ayrılmıştır. Mirza Mehdi Müderris Âştîyânî, Hâc Molla Muhammed Heydî, Seyyid Esedullah b. Muhammed Kâzım Hânsârî-i Kummî, Şeyh Muhammed Takyyü'l-Âmülî, Murtazâ Mutahharî ve Âyetullah Hasanzâde el-Âmülî gibi şahısların bu esere hâşiye veya taklîkleri bulunmaktadır. Tamamı veya bazı kısımları defalarca basılan *Şerhu Gureri'l-ferâ'id*'in (meselâ bk. Tahran 1261, 1298, 1341, 1346, 1367, 1379) ilâhiyyât bölümünün umûr-ı âmmе, cevher ve araz kısımları Mehdi Muhakkık ve T. İzutsu tarafından neşredilmiştir (Tahran 1969, 1981, 1991). Aynı araştırmacılar bu kısmın İngilizce çevirisini de yapmışlardır (*The Metaphysics of Sabzavâri*, Tahran 1983). Daha sonra eserin ikinci bölümü Mehdi Muhakkık tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1368 hş./1990). 2. *Esrârü'l-hikem*. İki cilt halinde yazılan bu Farsça eserin I. cildi isbât-ı vâcib, Allah'ın sıfatları ve fiilleri, nefis, meâd, nübüvvet ve imâmet olmak üzere yedi bölüme; II. cildi ise tahâret, namaz, zekât ve oruç şeklinde dört bölüme ayrıl-

Hâdî-i
Sebzevârî

miştir. Eserin çeşitli baskıları vardır (Tahran 1286, 1300, 1303, 1323, 1341 ve 1380 [Ebû'l-Hasan-i Şa'rânî'nin hâşiyeleri ve Seyyid İbrâhîm Miyâne'î'nin tashihiyle birlikte]). 3. *Şerhu'l-esmâ'* (*Şerhu Du'â-i'l-Cevşeni'l-Kebîr*). Her biri Allah'ın isim ve sıfatlarından on tanesini ihtiva eden 100 bölümden ibaret uzunca bir me'sûr dua olan ve daha çok Şiîler'ce ilgi gösterilen *Cevşenü'l-Kebîr*'e yazılan Arapça bir şerhtir. Birçok defa basılan eser (meselâ Tahran 1281, 1282, 1283, 1322, 1367) son olarak Necefkulî Habîbî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Tahran 1993). 4. *Şerhu Du'â'i's-şabâh* (Tahran 1281, 1283, 1289). Arapça bir dua şerhi olan eser Necefkulî Habîbî tarafından tahkik edilmiştir (Tahran 1993). 5. *Şerh-i Meşnevî*. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserinin zor anlaşılan bazı beyitlerine yazılan Farsça şerhtir (Tahran 1285, 1374 hş. [nşr. Mustafa Burûcîdî]). 6. *Hâşiyetü'l-Esfâr* (Tahran, ts.). Müellifin, Molla Sadrâ'nın *el-Esfârü'l-erbâ'a* adlı eserine yazdığı hâşiyelerden meydana gelir. 7. *Hâşiyetü's-Şevâhidü'r-rubûbiyye*. Yine Molla Sadrâ'ya ait *Şevâhidü'r-rubûbiyye* adlı esere yazılan hâşiyelerden ibarettir. 1286'da (1869) Tahran'da basılan eser, daha sonra Seyyid Celâleddin Âştîyânî tarafından Molla Sadrâ'nın *Şevâhidü'r-rubûbiyye*'sinin sonunda yeniden neşredilmiştir (Tahran 1346 hş., 1360 hş., s. 381-824). 8. *Hâşiyetü'l-Mebde' ve'l-me'âd* (Tahran 1314). Molla Sadrâ'nın *el-Mebde' ve'l-me'âd* adlı eserinin hâşiyesidir. 9. *Hâşiyetü Mefâtihü'l-ğayb*. Molla Sadrâ'nın *Mefâtihü'l-ğayb*'inin hâşiyesidir (Tahran 1284, Tahran, ts.). 10. *Şerhu'n-Nebrâs fî esrârî'l-esâs*. Kendi eseri olan fıkha dair *Nebrâsü'l-hüdâ* adlı eserin şerhidir (Tahran 1371). 11. *Dîvân-ı Gâzeliyyât* (İsfahan, ts., nşr. Muhammed Rızâ Dâî-yi Cevâd; Tahran 1299-1300, 1316 hş.). Sebzevârî'nin Farsça yazdığı şiirlerinden meydana gelmektedir.

Bunların dışında Hâdî-i Sebzevârî'nin *el-Le'âlî'l-muntazama fi'l-manţık*, *Hidâyetü't-tâlibîn*, *el-Muḥâkemât ve'l-mukâvemât*, *Risâle der İştirâk-i Vücûd ve Şifât-ı İlâhiyye*, *Şerḥ-i Hadîs-i 'Alevî* gibi on yedi risâlesi Seyyid Celâleddin Âştîyânî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Tahran 1360 hş./1981, 1370 hş.).

Hâdî-i Sebzevârî hakkında yapılan araştırmalar arasında Murtazâ Müderrişî Çehârdehî, T. Izutsu, Celâleddin Âş-

tiyânî ve Gulâm Hüseyin Rızâ'nın çalışmaları zikredilebilir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâdî-i Sebzevârî, *Şerḥu Gureri'l-ferâ'id* (nşr. Mehdi Muhakkik - T. Izutsu), Tahran 1369 hş./1991, s. 42-57, 72-73, ayrıca bk. Mehdi Muhakkik'in İngilizce önsözü, s. 3-7; a.mlf., *Hidâyetü't-tâlibîn* (Seyyid Celâleddin Âştîyânî, *Mecmû'a-i Resâ'il-i Feylesûf-i Kebîr Hâc Mollâ Hâdî-i Sebzevârî* içinde), Tahran 1360 hş./1981, s. 175-291, ayrıca bk. nâşirin girişi, s. 1-172; Muhammed Hasan Han, *Matla'u's-şems*, Tahran 1362-63 hş., II, 688-689; III, 983-992; Muhammed İkbâl, *The Development of Metaphysics in Persia*, London 1908, s. 175; C. de Gobineau, *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale*, Paris 1923, s. 113-116; Serkis, *Mu'cem*, s. 1000-1001; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 588, 589, 832-833; Browne, *LHP*, IV, 436-437; a.mlf., *A Year Amongst the Persians*, London 1950, s. 143-158; Murtazâ Müderrişî Çehârdehî, *Zindegi ve Felsefe-i Hâc Mollâ Hâdî-i Sebzevârî*, Tahran 1334 hş./1955, s. 12-32, 53-74; a.mlf., *Târîḥ-i Felâsife-i İslâm*, Tahran 1362 hş., II, 131-186; Hânâbâ, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpi-i 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 194, 272, 285, 293, 299, 540, 547, 566-568, 764; a.mlf., *Fihrist*, I, 284-285; II, 2263-2264, 1709; III, 3251, 3255; Menûçîhr Sadûkî-i Sühâ, *Târîḥ-i Hükemâ' ve 'Urefâ-i Mute'ah-hîrîn-i Sadrü'l-Müte'ellihîn*, Tahran 1359 hş./1980, s. 109-155; Seyyed Hossein Nasr, "Renaissance in Iran: Haji Mullâ Hâdî Sabziwârî", *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Karachi 1983, II, 1543-1556; a.mlf., "Hacı Molla Hâdî-i Sebzevârî" (trc. Yusuf Ziya Cömert), a.e.: *İslâm Düşüncesi Tarihi*, İstanbul 1991, s. 331-343; Abdürrefî Hâkikat, *Târîḥ-i 'Ulûm u Felsefe-i İrân ez Câmâsb-ı Hâkîm tâ Hâkîm-i Sebzevârî*, Tahran 1372 hş., s. 829-843; T. Izutsu, *İslâm'da Varlık Düşüncesi* (trc. İbrahim Kalin), İstanbul 1995, s. 89-209; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, II, 422-427; Mahmûd Anberânî, "Âşâr u Efkâr-ı Hâkîm-i Sebzevârî", *Mecelle-i Keyhân-ı Endişe*, sy. 36, Tahran 1370, s. 111-129; Cl. Huart, "Hâdî Sebzevârî", *IA*, V/1, s. 43; a.mlf., "Hâdî Sabzawârî", *El*, III, 188-189; A. J. Newman, "Sabzawârî", *EP* (Ing.), VIII, 695.

KEITH HITCHINS

HÂDÎ-İ ŞİRVÂNÎ

(bk. MEHMED HÂDÎ).

HADİCE

(bk. HATİCE).

HADİD SÜRESİ

(سورة الحديد)

Kur'an-ı Kerim'in
elli yedinci sûresi.

Mekke'de nâzil olduğu yolunda bazı rivayetler varsa da İbn Abbas'tan gelen birçok rivayette sûrenin Medine'de indiği bildirilmiş ve bu husus müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. İbn Atıyye el-Endelûsî, Hadîd sûresinin sadece başlangıç kısmının üslûp ve muhteva bakımından Mekki sûrelere benzediğini ifade etmiştir. Onuncu âyetle, sonlara doğru yer alan ve Hristiyanlık'taki ruhban sınıfının teşekkül şekline dikkat çeken âyetler ise tamamıyla Medenî sûrelere benzer. Bu sebeple Süyûtî, sûrenin Mekki olduğunu söyleyenlerin bile son âyetleri Medenî saydıklarını belirtir (*el-İtkân*, I, 12). Bezzâr, Taberânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî ve Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir gibi müelliflerin kaydettikleri bir rivayete göre Hz. Ömer kız kardeşinin yanına gittiği zaman üzerinde Hadîd sûresinin ilk âyetlerinin yazılı olduğu bir sahife görmüş, "Allah'a ve Resûlü'ne iman ediniz... İçinizden iman edip infakta bulunanlara büyük ecir vardır" (âyet 7) mealindeki âyeti okuyunca iman etmiştir. Fakat Âlûsî, Hz. Ömer'in İslâmiyet'e girmesine sebep olan sahifenin üzerinde Tâhâ sûresinin yazılı olduğuna dair kuvvetli bilgiler bulunduğunu hatırlatarak yukarıdaki rivayetin zayıf kabul edildiğini söyler (*Rûḥu'l-me'ânî*, XIV, 164). Konuyla ilgili görüş ve rivayetler topluca değerlendirildiğinde Hadîd sûresinin ilk dokuz âyetinin Mekke döneminde, diğer âyetlerinin ise Medine yıllarında ve Mekke'nin fethinden sonra nâzil olduğu sonucuna varılabilir. Âyet sayısı yirmi dokuz olan sûrenin fâsılası (ب، د، ر، ز، م، ن) harfleridir. Adını 25. âyetle geçen ve "demir" anlamına gelen hadîd kelimesinden alır. Tesbihle başladıkları için "Müsebbihât" denilen beş sûrenin ilkidir (diğerleri Haşr, Saf, Cum'a ve Tegâbün sûreleridir).

Allah'ın bazı sıfatları, özellikle ilim ve kudretinin delilleri, iman etmenin, infak ve ihsanda bulunmanın gerekliliği, âhiretteki durumları bakımından müminlerle münafıkların karşılaştırılması, dünya hayatının anlamı, Hristiyanlık'taki ruhbanlık uygulaması Hadîd sûresinin başlıca konularını teşkil eder.

Bir önceki sûrenin son âyetinde yer alan, "Rabbinin yüce ismini tenzihle an" emrinin açıklaması mahiyetinde olmak